

АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ ДО ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. Питання дослідження господарської системи постійно перебувають у полі зору як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, є предметом численних наукових дискусій. Господарська система є складовою суспільства яке вирішальним чином впливає на її стан та розвиток. Етапи історичного розвитку господарської системи обумовлені еволюцією економічної залежності. Останнім на сьогодні є етап переростання господарською системою рамок національної держави та входження (інтеграція) в глобальне економічне середовище світового господарства.

Результативність пристосування господарської системи суспільства до процесів глобалізації багато в чому залежить від її адаптивних властивостей і сприятливості умов, що можуть виникати в глобальному середовищі. Об'єктивним результатом еволюції сучасних господарських систем є нове співвідношення ендегенних і екзогенних факторів розвитку, яке визначається інтенсивним взаємопроникненням, когерентністю і взаємовпливом всіх підсистем та елементів світової економіки. Господарська система при цьому набуває якісно нових форм адаптивної поведінки, які сприяють її призвичаюванню до глобальних соціально-економічних зрушень і збереженню власної інституційної структури.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні дослідження проблем адаптації національних господарських систем спираються на емпіричну реальність, узагальнюють окремі процеси та категоріальну ієрархію, яка відображає вихідне поняття системи та разом з тим формує можливу теоретичну схему дослідження даної категорії. В них розвиток господарської системи розглядається із застосуванням системного підходу, синергетики, як процес планомірних змін, внаслідок чого виникає якісно новий стан економічної системи. Загальнотеоретичні та методологічні аспекти окресленої проблеми висвітлено в роботах В. Волчека, В. Маєвського, Р. Нельсона, Р. Нуреєва, В. Тарасевича та інших науковців.

Методологічні аспекти економічної думки виступають предметом аналізу таких істориків-економістів як П. Леоненко, Л. Корнійчук, В. Фещенко, Т. Гайдай, Н. Супрун, В. Небрат, Ю. Ущиповський, В. Тарасевич. Проблему функціонування господарської системи на принципах цивілізаційної парадигми суспільствознавства досліджують такі видатні науковці як Ю. Осипов, С. Степаненко, Є. Єрохіна. Характер і динаміка розвитку, структурні

зміни, що супроводжують даний процес, а також техніко-технологічні параметри, які визначають ці зміни знаходилися в центрі уваги таких видатних зарубіжних вчених-теоретиків, як С. Глазьев, Г. Досі, М. Калецький, М. Кондратьєв, С. Кузнець, Й. Шумпетер, Ю. Яковець та ін.

Особливості інституціоналізації соціально-економічного розвитку систем розглянуто в працях представників соціально-інституціонального напрямку економічної думки Д. Белла, Т. Веблена, Дж. Гелбрейта, Г. Мюрдала, У. Ростоу, Е. Тоффлера, Дж. Ходжсона та інших авторів. Інституціональний аналіз здійснюється в роботах В. Бодрова, В. Гейця, А. Гриценка, В. Дементьєва, В. Новицького, Д. Норта, О. Носової, Р. Нуреєва, Ю. Петруні, В. Решетило, А. Чухна та інших.

Методологічним підґрунтям дослідження теорій глобалізації, стабільного розвитку економічних систем стали наукові праці О. Білоруса, М. Блауга, А. Гальчинського, Л. Дмитриченко, М. Єрмошенка, Г. Задорожнього, Д. Лук'яненка, Ю. Пахомова.

Однак, незважаючи на очевидні здобутки економічної науки в дослідженні окреслених наукових проблем, присвячених структурному розвитку національної економіки та адаптації господарської системи до глобалізаційних змін сучасності, багато питань і на цей час залишаються невирішеними навіть у теоретико-методологічному аспекті, що зумовило обрання теми, мету та завдання дослідження.

Метою статті є дослідження адаптації національної господарської системи до сучасних процесів глобалізації з точки зору цивілізаційного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобальних структурних зрушень, які формують інтегральні виклики для цілісності та ідентичності національних господарських систем, посилюється важливість послідовності та результативності в реалізації довгострокових цілей, значущих для системного розвитку економічних суб'єктів і держави [2, с. 89]. Сучасна стадія процесів глобалізації та перехід країн постсоціалістичного простору від централізовано регульованої економіки до ринкового господарства ознаменувався появою нових невивчених явищ і процесів, що вимагають осмислення і виявлення законів і закономірностей системної трансформації, які не вкладаються в принципи ортодоксальних теорій. Під системною трансформацією розуміють перетворення, які охоплюють весь спектр суспільного життя, її духовну, полі-

тичну, економічну і соціальну структури (перетворення політичного режиму, радикальне економічне реформування, духовно-культурну переорієнтацію суспільства) [1, с. 25]. І. Вігер виділяє два типи такого переходу: внутрішньосистемний, який характерний для еволюційного розвитку і часткових поступових перетворень різних сфер життєдіяльності, і міжсистемний, який характеризується інтенсивними цілеспрямованими перетвореннями і переходом (транзитом) всієї системи до іншої моделі розвитку [1, с. 58-59]. Постсоціалістична трансформація пов'язана з двома типами переходу, для неї характерний стан невизначеності будь-якої сфери життєдіяльності індивіда, який служить фундаментом нової господарської системи.

Зі збільшенням ступеня свободи окремих елементів системи зростає і невизначеність перехідного процесу. Звідси – нелінійність інституційного вибору в умовах зростаючої ролі інституційних структур, що відображають минуле системи. Інституційні зміни соціально-економічних систем можуть бути визначені як складний процес системних взаємодій, що призводить інституційну систему в точку біфуркації і існування кількох можливих траєкторій її розвитку. При цьому невизначеність і альтернативність розвитку нерівноважної економічної системи не означає заплановане поліпшення її якісних характеристик, доказом чого виступають результати інституційних реформ в постсоціалістичних країнах.

Поняття «реформа» можна розглядати як один із інструментів трансформації економіки (остання є більш широким поняттям). Виходячи з позиції В.М. Полтеровича – це «цілеспрямована зміна інститутів, що припускає присутність в економічній системі агентів, які розробляють і реалізують план трансформації» [9, с. 9]. За час проведення трансформаційних перетворень склалися центральноєвропейська і східноєвропейська, а також китайська моделі переходу до ринкової економіки, засновані на: «шоковій терапії» («big bang») польського економіста Л. Бальцеровича або градуалізму (еволюції), одним із авторів якої був професор Я. Корнаї. Сучасний дослідник проблем перехідної економіки Дж. Марангос виділив сім блоків, які є загальними елементами системної трансформації: цінова лібералізація, приватизація, інституційна система, монетарна, фіскальна політика, фінансова система, міжнародна торгівля і соціальна політика, а її часовий лаг досягав 10 років [13, с. 286].

Головними аргументами на користь підходу економічних реформ «big bang» були досягнення критичного рівня приватного сектора в процесі приватизації та зростання його ефективності, поступові реформи як альтернатива дають більше часу незацікавленим суб'єктам для організації та вчинення опору та ін. Реформи в рамках підходу градуалізму

припускають мінімальний «шок», який полягає в одночасному впровадженні невеликої кількості реформ методом проб і помилок незалежно один від одного і без глибоких втрат для абсолютної більшості. Найбільш непередбачувані і глибокі наслідки для соціальних систем зробила «шокова терапія». Відсутність чіткої та послідовної стратегії реалізації реформ призвело до деякого «міксу», який згодом став називатися пострадянською моделлю розвитку. Системний і всеосяжний характер реформ, під впливом зовнішніх інформаційних (внаслідок зростаючого ступеня відкритості) і внутрішніх чинників (ресурсних, технологічних, інституційних обмежень) унеможливив виконання завдань реформування вже на початкових етапах. Реформаторами не були враховані особливі властивості перехідної економіки, коли поведінка трансформованої системи поблизу точок біфуркації ускладнюється, підвищується значимість чинників випадковості, які генерують додаткові ризики, невизначеність і трансформаційні витрати для інституційної системи, що деградує і руйнується. Господарська система – це складна система і безліч можливих результатів трансформації визначається характеристиками початкового стану системи, специфікою точок біфуркації і характером взаємодії системи з зовнішнім середовищем.

Трансформаційні процеси здійснювалися універсальними інструментами і були пов'язані із заміною констатуючих елементів, більшою мірою економічної сфери, меншою – політичного і культурного. Головними інструментами економічних перетворень виступала лібералізація цін, макроекономічна стабілізація, впровадження жорсткого бюджетного обмеження для банків і підприємств, приватизація. Макроекономічне управління було націлене на повну лібералізацію економічних відносин, усунення товарного дефіциту, припинення виплат субсидій державним підприємствам. Очікувалося, що ряд макроекономічних заходів і запозичення деяких успішних інститутів призведе до автоматичного зростання попиту на ефективні ринкові інститути, які б створили ринковий механізм і працездатну економіку. Замість цього, більшість трансформованих країн зазнали глибокого макроекономічного спаду, якщо врахувати, що для аналізу загального і особливого перехідних процесів були взяті Грузія, Польща, Росія, Україна.

Перехідні процеси є нерівноважними, їх характеризує нелінійність й імовірнісний тип розвитку. Нестійкість системи обумовлюється об'єктивною нецільністю і непарністю її елементів. У такому стані процеси лібералізації економічних відносин на початковій стадії реформ викликали цілий ряд проблем. Зокрема, лібералізація цін викликала високу нестійку інфляцію, що стало природним механізмом самозбереження системи в умовах трива-

ючого товарного дефіциту і цінового диктату. Однак такий стан перешкоджав цінами (як інформаційному механізму) відображати попит і пропозицію і вносити достовірну інформацію на ринок, визначати поведінку економічних суб'єктів. Політика фінансової стабілізації, в основу якої покладено стратегію жорсткої монетарної політики і фіскальних обмежень, приводила систему до деякого оптимуму-рівноваги (в короткостроковому періоді) і виявилася ефективною в умовах паралельного інституційного розвитку банківської системи.

У міру формування інституційного механізму грошово-кредитної системи відбувався процес поступового підвищення рівня монетизації економіки, який виглядав як заповнення грошовою масою прихованих інституційних ніш і уповільнення обороту коштів в економіці, що призводило до зниження інфляції. У такому випадку створюється збалансоване монетарне середовище, що забезпечує ефективну взаємодію різних інституційних блоків, що підтверджує закономірність монетарного розвитку перехідної економіки. Реформаторам необхідно було врахувати збільшення попиту на гроші; в іншому випадку, незаплановане макроекономічне стиснення призводило до загасання мікроекономічних інституційних реформ або їх деформації при зародженні. Низька монетизація економіки і нерозвиненість системи безготівкових розрахунків (які виступали головним обмеженням в нормальній організації платежів між контрагентами) сприяли розвитку форм масових неплатежів в економіці, про що свідчать дані кредиторської і дебіторської заборгованості суб'єктів господарювання. До сьогодняшнього дня в діловій практиці і господарській поведінці закріпилися рутини завищення кредиторської заборгованості та формування дебіторської. Такі процеси не оминають і банківські структури, які накопичують у своєму портфелі зростаючі безнадійні борги, збільшують фінансовий важіль, що вимагає посилення фінансової дисципліни. Держава також ставала учасником деформалізації деяких ринкових інституційних форм, на ґрунті чого виникали бартерні схеми, взаємозаліки і повне відторгнення «нав'язаних» формальних інститутів. Крім цього, лібералізація економіки призвела до послаблення багатьох інституційних обмежень, які виключають або уповільнюють перерозподільчі процеси, що визначило подальшу еволюцію рентоорієнтованої поведінки.

У ході трансформації склалося дві моделі приватизації, які в корені відрізняються між собою, і перерозподіляють права власності з різною ефективністю. Перший тип реформ (Китай, В'єтнам), або «соціалістична приватизація» здійснювався без політичної трансформації, зберігався базисний інститут державної власності, який і сьогодні виступає «самоорганізаційним» ядром, навколо якого організовується приватна підприємницька верства. Суб'єкти

господарювання отримували мінімальну свободу: знижувалися бар'єри ринку, а інститут контролю був замінений на інститут стимулювання приватного підприємництва. Збереження інституту державної власності дозволило уряду Китаю, по-перше, не втратити організаційні зв'язки, по-друге, джерела доходів: «надбюджетні» (прибуток держпідприємств), позабюджетні (прибуток муніципальних підприємств) і «квазідоходи» (надходження від переважаючого державного банківського сектора в вигляді сеньйоражу і процентних доходів). При цьому за державними підприємствами, і без того низькорентабельними, залишаються великі статті витрат по соціальному забезпеченню своїх працівників, включаючи пенсії, субсидії та ін. Тривалий час істотною роль в становленні комплементарності ринкової економіки і планової грили колективні та муніципальні підприємства, які створювали додатковий попит на продукцію державних підприємств. Ключову роль в здійсненні інституційних реформ мала перебудова аграрного сектора. Саме цей процес започаткував розвиток інституційних основ ринкової економіки. Ефектом аграрної реформи в Китаї стала поява більш 200 млн Сімей (ферм), які згодом замінили кілька сотень тисяч колективів. Селянам передавалася земля в оренду; вироблена на ній продукція вище державної квоти продавалася на агроринках за вільними цінами. Однак спроби подальшого формування ринкового механізму сільських комерційних структур, які весь час долають опір консервативної бюрократії, так і не реалізувалися. Прагнення влади зберегти за собою контроль, побудова «соціалізму з китайською специфікою», обмеження придбання нерезидентами великих промислових підприємств, квазіринковий характер формування ринку призводить до поглиблення інституційної кризи господарської системи і екстенсивності зростання. Другий тип реформ – «номенклатурна приватизація» – супроводжувався створенням необхідних правил і законів, що дозволяють здійснювати активний продаж державної власності аутсайдерам, меншою мірою – іноземним інвесторам за адміністративну і політичну ренту (Східна та Центральна Європа). У зв'язку з концентрацією тіньового підприємництва серед номенклатури вже на початку 80-х років первісне нагромадження капіталу набувало форми приватизації. Після певних процедур реструктуризації правляча еліта ставала великим власником [5, с. 172; 8, с. 45]. Цей етап характеризується як «споживчий капіталізм», коли захоплений капітал використовується для цілей особистого споживання, а деформована функція класичного доходу не стимулює зразки інвестиційної поведінки економічних суб'єктів.

Номенклатура прагне «зберегти основу державно-монополістичного капіталізму, імперіалізму». У ході такої приватизації не була досягнута її

головна мета – поява ефективних власників, які як вільні економічні суб'єкти здатні чесно і вільно конкурувати на нових ринках. На відміну від правового суспільства, де влада і власність розділені, і власність володіє незалежною від влади легітимністю, в постсоціалістичній Росії і Україні власність походить від влади. Залишається під сумнівом, що приватизація в Росії «змінила юридичні відносини власності, розмила саму систему номенклатурно-бюрократичного ринку влади». Після 1994 р. процес приватизації і реструктуризації сприяв подальшій концентрації (після лібералізації цін) багатства і доходів у тих, хто мав доступ до важелів влади. Економічна влада була перерозподілена на користь олігархів, які не були зацікавлені в подальшому просуванні інституційних реформ, створенні рівних умов для конкуруючих сторін і поліпшення механізмів корпоративного управління. Галузевий монополізм через збереження у власності держави контрольних пакетів акцій привів до створення холдингових компаній із включенням елементу комерційного банку. Значну роль в приватизаційних процесах грали, незважаючи на законодавчі обмеження, самі банки.

Таким чином, цивілізаційний та інституційний аналіз перехідних економік дозволив виділити інституційні розриви між: суміжними інститутами, правилами гри і правилами контролю, інституційними рівнями. Вони виникають внаслідок не комплементарних, нових та існуючих інститутів, і замість засвоєння і вкорінення викликають або відторгнення нового формального інституту (закон про інвестування в Україні), або його деформалізація (закон про банкрутство), або часткове його введення.

Якщо протидії з боку економічних суб'єктів – значні (система є стійкою), то нерідко виникає відторгнення нового інституту. У такому випадку норма або правило поведінки не стає частиною ділових практик без значних трансформаційних витрат. При підвищеній активності економічних суб'єктів система стає досить еластичною, і зворотний рух до колишнього інституційного порядку призводить її до іншого стану, відмінного від початкового (ефект гістерезиса). Замість запланованого нового інституту з'являється альтернативний йому, більш «економічний» з точки зору витрат господарської діяльності (з наявною або поступово організованою архітектонікою посередників). Деформалізація (атрофія) або спотворення функціональної ролі нового правила або інституту виникає в результаті адаптації його до вузьких інтересів певної групи тиску. Інститут у такому випадку служить законною підставою для реалізації неформальних вкорінених ділових практик. Часткове застосування запроваджуваних інститутів призводить систему до змішаної інституційної рівноваги. Наприклад, якщо норми, спущені «згори»,

не адаптовані і не перевірені на компліментарність «знизу», вони запускають механізми інституційних розривів. Негативно комплементарні реформи призводять до формування нової системи недієздатних інститутів ринкового типу, які заявляють, але не завжди забезпечують умови реалізації господарських процесів. Звернення економічних суб'єктів до таких інститутів збільшує їх транзакційні витрати. У країнах із розвинутою ринковою економікою захист прав приватної власності і виконання контрактних зобов'язань, як правило, регулюються децентралізованими ринковими механізмами, які на початкових стадіях реформування відсутні практично у всіх аналізованих країнах.

Висновки. У результаті проведеного дослідження визначено, що для будь-якої постсоціалістичної країни питання входження в глобальний простір як цілісного сформованого утворення є особливо актуальним. Накладення на несформовану інституційну систему і незрілу ринкову економіку диспропорцій глобального простору створює додаткову невизначеність та інституційні ризики. Досягнення дієвості стратегії модернізаційного зростання потребуватиме цілісності її суб'єктного підґрунтя на основі формування відносин довіри і синергетичної взаємодії, що досягається інституційною модернізацією в частині: консолідації інтересів провідних політико-економічних груп шляхом урахування наявної структури суб'єктів приватних стратегій, реконсолідації суспільства на засадах інклюзивності розвитку та формування соціального капіталу, інституціоналізації комунікацій держави та приватних економічних суб'єктів і досягнення рівномірності розподілу економічної влади як альтернативи «олігархічній» ієрархії.

Література

1. Вітер І. Модернізаційні перетворення транзитивних економік: європейський вимір / І. Вітер // Дослідження міжнародної економіки: збір. наук. праць. – 2011. – №2. – С. 54-75.
2. Гавриленко І.М. Соціальний розвиток: монографія / І.М. Гавриленко, М.П. Недюха, Л.М. Усаченко. – Херсон: Гринь Д.С., 2014. – 478 с.
3. Гальчинський А. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань / А. Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – 472 с.
4. Качала Т.М. Економічні форми і методи регулювання соціального розвитку господарських систем: методологія і практика / Т.М. Качала, В.І. Дармограй // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : [збірник наукових праць]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – № 720. – С. 162-167.
5. Кирилюк Є. М. Методологія дослідження процесів трансформації економічних систем у сучасних теоріях / Є. М. Кирилюк, А. М. Прошалікіна // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 4. –

С. 172-179. 6. **Клейнер Г.Б.** Новая теория экономических систем и ее приложения / Г.Б. Клейнер // Вестник Рос. акад. наук. – 2011. – Т. 81. – № 9. – С. 794-811. 7. **Мадяр Р.О.** Прогнози та сучасні трансформації світової економіки в умовах глобальної нестабільності / Р.О. Мадяр // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 2. – С. 48-51. 8. **Одягайло Б.М.** Генеза та глобалізаційна адаптивність економічної системи (інституціональний підхід). – Львів: Магнолія плюс, 2006. – 375 с. 9. **Полтерович В.М.** Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. – М.: Экономика, 2007 – 447 с. 9. **Степаненко С. В.** Держава в організації господарської системи / С. В. Степаненко, О. М. Волкова // Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая. – 2013. – № 2 (44). – С. 85-99. 10. **Філіпенко А. С.** Модель народної економіки для України: основні риси / А. С. Філіпенко // Економічний часопис – XXI. – 2010. – № 3/4. – С. 3-6. 11. **Шніцер М.** Порівняння економічних систем / М. Шніцер. – К.: Основи, 1997. – 519 с. 12. **Amable B.** The Diversity of modern capitalism. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 317 p. 13. **Marangos J.** Political Economy Approach to The Neoclassical Gradulist Model of Transition // Journal of Economic Surveys. – 2005. – №2 (19). 14. **Medoza M.G.** Systems of Society. In Introduction to Social Science / M. G. Medoza, V. Napoli. – Lexington, Massachusetts, Toronto: Health, 1990. – 317 p. 15. **Varieties of Capitalism: the Institutional Foundations of Comparative Advantage** [ed by P. Hall and D. Soskice]. – N.Y.Oxford: Oxford University Press, 2001. – 540 p.

Шевченко О. О. Адаптація національної господарської системи до процесів глобалізації

У статті обґрунтовано інтегральні виклики для цілісності та ідентичності національних господарських систем, що посилює важливість послідовності та результативності в реалізації довгострокових цілей, значущих для системного розвитку економічних суб'єктів і держави. Доведено, що сучасна стадія процесів глобалізації та перехід країн постсоціалістичного простору від централізовано регульованої економіки до ринкового господарства ознаменувався появою нових невивчених явищ і процесів, які вимагають осмислення і виявлення законів і закономірностей системної трансформації, які не вкладаються в принципи ортодоксальних теорій.

Запропоновано здійснення стратегії модернізаційного зростання на основі формування відносин довіри і синергетичної взаємодії, що досягається інституційною модернізацією.

Ключові слова: національна господарська система, адаптація, цивілізаційний підхід, інститути, глобалізація.

Шевченко Е. А. Адаптация национальной хозяйственной системы к процессам глобализации

В статье обоснованы интегральные вызовы для целостности и идентичности национальных хозяйственных систем, что усиливает важность последовательности и результативности в реализации долгосрочных целей, значимых для системного развития экономических субъектов и государства. Доказано, что современная стадия процессов глобализации и переход стран постсоциалистического пространства от централизованно регулируемой экономики к рыночному хозяйству ознаменовался появлением новых неизученных явлений и процессов, которые требуют осмысления и выявления законов и закономерностей системной трансформации, не укладывающиеся в принципы ортодоксальных теорий.

Предложено осуществление стратегии модернизационного роста на основе формирования отношений доверия и синергетического взаимодействия, что достигается институциональной модернизацией.

Ключевые слова: национальная хозяйственная система, адаптация, цивилизационный подход, институты, глобализация.

Shevchenko O. Adaptation of national economic to globalization processes

In the article the integral challenges to the integrity and identity of national economic systems, which enhances the importance of consistency and efficiency in the implementation of long-term goals, important for the system of economic entities and the state. It is proved that the current phase of globalization and the transition of post-socialist space from centrally-controlled economy to a market economy marked by the emergence of new unexplored phenomena and processes that require understanding and identifying laws and regularities systemic transformation that do not fit the principles of orthodox theories.

A strategy for achieving efficiency modernization growth of relations based on trust and synergetic interaction that is achieved institutional modernization.

Keywords: national economic system, adaptation, civilizational approach, institutions, globalization.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2016

Прийнято до друку 21.09.2016